

HRVATSKI LATINISTI U XVIII STOLJEĆU

Veljko Gortan

Dok se u većini evropskih zemalja s antičkom tradicijom latinski jezik u XVIII stoljeću povlačio iz lijepe književnosti prepuštajući mjesto nacionalnim jezicima a zadržavajući se nešto dulje u znanosti kao koristan medij među znanstvenicima različitih naroda, na našem tlu, i u južnoj i u sjevernoj Hrvatskoj, zajedno s domaćom književnošću vrijedna je djela stvarala i književnost na latinskom jeziku. Treba imati na umu da latinski nije bio samo prikladno sredstvo komuniciranja u međunarodnim razmjerima već je to bio *par excellence* jezik obrazovanih ljudi koji su ga njegovali kao izraz vrhunske kulture. U tadašnjim školama, osobito u isusovačkim, kojih je u našoj zemlji bilo mnogo, latinski se nije učio samo pasivno, naime zato da se stekne sposobnost čitanja klasičnih latinskih autora u izvorniku, nego i aktivno, sa svrhom da učenici nauče na tom jeziku izražavati svoje misli i osjećaje. Zato zagrebački kanonik Krčelić, koji je u pitanjima školstva zastupao napredne misli, prigovarajući tadašnjem školskom sistemu u Zagrebu podrugljivo kaže: *Ex scholis enim exeuntes nil sciebant praeter loqui latinum* (Tà oni koji su izlazili iz škola znali su jedino govoriti latinski).

Nije bilo lako graditi pravilne latinske stihove jer su od humanizma dalje za gradnju latinskih stihova u potpunosti vrijedila pravila klasične metrike, a njezin je temelj bio kvantitativan ritam, naime pravilno izmjenjivanje dugih i kratkih slogova, a ne akcenatski, kakav vrijedi za naše

stihove. Latinski je bio mrtav jezik po tome što ga dijete nije upijalo zajedno s majčinim mlijekom niti u ranom djetinjstvu od prvog učitelja, majke, nego ga je učilo istom na školskim klupama. Za oblikovanje pravih latinskih stihova trebalo je temeljito poznavati latinsku prozodiju, a to je bilo utoliko teže što se u proznom izgovoru latinskih riječi nije posebno pazilo na razliku između dugih i kratkih slogova. Zato svi oni koji su od humanizma dalje gradili valjane latinske stihove, a među njima je bio i velik broj naših zemljaka, zaslužuju u tom pogledu duboko priznanje. No za pisanje dobrim proznim stilom i za poetsko oblikovanje latinskih stihova trebalo je usvojiti bogatu frazeologiju, što se postizavalo stalnim čitanjem najboljih latinskih stilista. U poeziji našim su novo-latinskim pjesnicima glavni uzori bili Vergilije, Horacije, Ovidije, Lukan, Stacije i Marcijal. Odatle kod njih brojne reminiscencije iz tih a i iz drugih pjesnika, nekada nesvjesne, a nekada hotimično unijete u vlastite stihove.

Književna i znanstvena djela na latinskom jeziku koja su u XVIII stoljeću stvorili hrvatski latinisti toliko su brojna da nije lako izložiti sve ono što od toga i danas zaslužuje našu pažnju. Zbog toga iznosim to *per summa capita* — samo u glavnim crtama.

Svoje izlaganje započeti ću, malo neobično, prijevodima s grčkog jezika, i to zato što smo u tom stoljeću dobili u adekvatnom latinskom ruhu oba Homerova epa.

Dubrovčanin Rajmund Kunić (1719—1794), istaknuti pjesnik latinskih epigrama, u prvom redu ljubavnih, posvećenih Lidi, i satiričkih, najviše se proslavio prijevodom Homerove *Ilijade* u stihovima izvornika, naime u daktilskim heksametrima (*Homeri Ilias Latinis versibus expressa*, Rim 1776). Držeći se načela da kod prevođenja nije važno prenositi u drugi jezik oblik, nego duh i smisao izvornika, on je prema tada gotovo ustaljenom običaju grčki tekst na više mjesta parafrazirao tako da je 15.696 grčkih heksametara preveo sa 18.790 latinskih.¹ Kunićev prijevod Homerove *Ilijade*, koji je na više mjesta u dikciji oblikovan prema Vergilijevoj *Eneidi*, umjetničko je djelo visoka dometa koje nadvisuje sve latinske prijevode toga Homerova epa. Da je Kunićeva latinska *Ilijada* ugledala svjetlo dana 200 godina prije, dok je latinski jezik suvereno vladao evropskom pjesničkom scenom, pjesnikova bi slava bila još veća.

Godinu dana poslije Kunićeva prijevoda *Ilijade* izlazi u Sieni latinski prijevod Homerove *Odiseje* u heksametrima (*Homeri Odyssea Latinis versibus expressa*) iz pera Brna Džamanjića, Kunićeva učenika (1735—

—1820). I on je poput svog učitelja mjestimice parafrazirao Homerov tekst, ali unjerije od njega, jer mu je za prijevod 12.103 grčka heksametra trebalo 13.411 latinskih.² Džamanjićev pjesnički prijevod *Odiseje* može dostojno stajati uz bok Kunićeve *Ilijade* te i on predstavlja visok domet hrvatske latinističke poezije XVIII stoljeća. Vrijedno je spomenuti da je Džamanjić preveo, odnosno, točnije, parafrazirao latinskim stihovima kratak hrvatski komički ep *Radonju* Vladislava Menčetića, koji je već prije njega bio preveo na latinski Dubrovčanin Đuro Ferić.

To nam je stoljeće ostavilo nekoliko vrijednih djela s područja književne povijesti. Tradicija bio-bibliografskog rada u Dubrovniku dosta je stara, ali su istom u XVIII stoljeću u tom gradu stvorena zamašna i dragocjena djela povijesti književnosti. Na prvome mjestu treba spomenuti Ignjata Đurđevića (1675—1737), koji je pisao i na latinskom i na hrvatskom jeziku. Ono što je na latinskom spjevao u mlađim danima sabrao je u zbirku *Poetici lusus varii* (Različite pjesničke igrarije), koju je 1956. izdala Jugoslavenska akademija u kolekciji »Hrvatski latinisti«. ³ Među tim stihovima, koji su pretežno religiozna sadržaja, posebno snažnom senzualnom notom ističe se pjesma *Somnium de domina* (San o gospođi). Uz svoj bogati književni i znanstveni rad Đurđević je marno sabirao građu o životu i djelima dubrovačkih pisaca, sastavljao njihove kraće biografije i kod nekih dodavao oglede iz njihova stvaralaštva. Takvo svoje djelo *Vitae illustrium Rhacusinorum* (Životopisi slavni Dubrovčana) iz XV—XVII stoljeća s ukupno 105 biografija nadopunio je novim biografijama u Posveti *Saltijera slovinskoga* i u pismu svećeniku Radu Miličiću.⁴

Đurđevićev rad na književnoj povijesti dubrovačkoj naišao je na vrsne nasljedovače. Prvo mjesto među njima pripada bez sumnje Saru Crijeviću (1686—1759), koji je u rukopisu ostavio prozno djelo *Bibliotheca Ragusina, in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur* (Dubrovačka biblioteka u kojoj se prikazuju dubrovački pisci, njihova djela i spisi). To opsežno djelo u 4 knjige sa 435 biografija izdaje sada Jugoslavenska akademija. Kako je Crijević po svojoj prirodi bio skloniji pohvali nego kuđenju, to njegovo djelo ima pretežno panegirički ton. No usprkos tome to je prava riznica bio-bibliografskih podataka koji i danas zadržavaju svoju vrijednost.

Znatno se oslanjajući na Ignjata Đurđevića, Dubrovčanin Sebastijan Slade (1698—1777) napisao je latinsko djelo iz dubrovačke književne

povijesti pod nazivom *Fasti litterario-ragusini* (Pregled dubrovačkih pisaca) sa 271 kraćom biografijom.⁵

Prema tom djelu spjevao je Đuro Ferić, također Dubrovčanin, dvije zbirke latinskih *Elogia* (Pohvala) u obliku epigrama, u kojima veliča dubrovačke pjesnike i prozne pisce koji su pisali na hrvatskom jeziku. Zbirka koja se odnosi na pjesnike sadržava 164 *Pohvale*, a proznim piscima namijenjeno ih je samo 18. Kao primjer navodim *Elogium* Gundulića zbog njegova epa *Osman*.

*Osmani dum fata canit miseranda tyranni
Gundula, quid valeat patria lingua, docet.
Illyricis namque ausus epos tractare Camoenis
Spem dat posse novam nascier Iliadem.*

(Pjevajući o jadnom udesu silnika Osmana, Gundulić pokazuje kakvu snagu ima njegov materinski jezik. Kad se već odvažio ilirskim stihovima oblikovati ep, pruža nadu da se može roditi nova Ilijada.)

I u sjevernoj Hrvatskoj XVIII je stoljeće dalo dva djela na latinskom povijesno-književnog sadržaja, oba omanjeg opsega. Prvo je 1774. pod imenom Adalberta Barića objavio u Varaždinu zagrebački kanonik Baltazar Adam Krčelić. Naslov mu je *Scriptorum ex regno Sclavoniae a saeculo XIV usque ad XVII inclusive collectio* (Pregled pisaca iz kraljevine Slavonije od 14. do zaključno 17. stoljeća). U tom se djelu, koje je kratka povijest književnosti u sjevernoj Hrvatskoj od Augusta Gazzottija do Pavla Rittera Vitezovića, govori i o latinskim i o hrvatskim piscima.

Drugo djelo tog sadržaja poteklo je iz pera Josipa Jakošića (1734—1804) s naslovom *Scriptores Interamniae vel Pannoniae Saviae, nunc Slavoniae dictae, anno 1795 conscripti* (Pisci Interamnije ili savske Panonije, sada nazvane Slavonijom, popisani god. 1795).⁶ *Interamnia*, što znači Međuriječje, naziv je za područje između rijeka Ilove i Dunava, Save i Drave. Jakošić navodi bio-bibliografske podatke za 40 pisaca latinskog i hrvatskog jezičnog izraza. Uz tiskana djela ponegdje spominje i rukopise.

Među piscima koji su u tom djelu dobili više prostora nalazi se i Matija Petar Katančić (1750—1825), koji je poznatiji kao arheolog i povjesničar nego kao pjesnik. Kao gimnazijski profesor službovao je u Osijeku i Zagrebu, a u Budimu bio je sveučilišni profesor. Pod nazivom

Fructus auctumnales (Jesenski plodovi) izdao je u Zagrebu 1791. zbirku latinskih i hrvatskih pjesama. Latinske su pjesme spjevane u različitim antičkim stihovima i strofama s obiljem detalja iz mitologije i starina. Ta latinska poezija, pretežno prigodna, nije vrhunska, ali poneka pjesma pokazuje nježne lirske tonove. Toliko je bio zadojen antičkom metrikom da je predlagao da se i hrvatski stihovi, poput grčkih i latinskih, grade na temelju kvantitete slogova. Kao primjer navodim četiri takva njegova heksametra:

*Pán sviralóm jednóc / zapovíd na Féba potóčne
Séstre kupí / na gorí Fruškój / kod Sríma ponósnoĝ.
»Ū kolo, Nímfe«, velí, / »svetác valja Cínta danáŝnji
Próslavit í staróm / poigrát po náčinu, znáte.«⁷*

Po svojem znanstvenom radu na latinskom jeziku s područja arheologije i povijesti Katančić je bio veoma cijenjen i izvan granica svoje domovine.

Među povjesničare ubrajamo zagrebačkog kanonika Baltazara Adama Krčelića (1715—1778). Pisao je na latinskom i na hrvatskom jeziku, i to na kajkavskom narječju. Od njegova povijesnog rada na latinskom jeziku spominjem *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminaries* (Prethodne bilješke o kraljevinama Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji). Kako se vidi iz naslova, to je djelo pisac zamislio kao gradu za pravu povijest, a obuhvaća pregled hrvatske povijesti od najstarijih vremena do 1606, ali nedovoljno kritički i sa ciljem da dokaže povijesna prava ugarskih kraljeva na Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju, Srbiju i Bosnu. Pišući to djelo, služio se rukopisnom ostavštinom Pavla Rittera Vitezovića, koju mu je predala carica Marija Terezija dok je u Beču bio na čelu Hrvatskog kolegija. U rukopisu je ostavio zapečaćeno djelo s napomenom da se ne smije otpečatiti za njegova života. Naslov mu je *Annuae sive Historia ab anno inclusive 1748 et subsequis (1767) ad posteritatis notitiam* (Zapisi po godinama ili Povijest od god. 1748. zaključno i slijedećih do 1767. na znanje potomstvu). Kad je nakon njegove smrti rukopis *Annua* otpečaćen i pročitan, prvi je prijedlog bio da se spali zbog bezobzirnih napadaja na neke ugledne ličnosti iz političkih i crkvenih krugova. Rukopis je spasio bivši Krčelićev učenik Nikola Škrlec, koji je na 22 mjesta dao crnilom premazati, i to vrlo temeljito, onaj tekst koji mu se činio odviše sablažnjivim. Ukupno je premazano

oko 200 redaka. Kako je pisac *Annua* imao mnogo ličnih neprijatelja među suvremenim hrvatskim političarima a još više u zagrebačkom kaptolu, njegove *Annuae* imaju jako izraženu osobnu notu u opravdavanju vlastite javne djelatnosti. Ipak nam je to djelo, koje je dijelom memoarsko, a dijelom povijesno, važan izvor za političku, društvenu i kulturnu povijest Hrvatske u XVIII stoljeću. Napisano je oštrim perom živo i plastično, ali barbarskom latinštinom. Vrijedno je spomenuti da su naši književnici August Šenoa i Josip Eugen Tomić čitali *Annuae* u rukopisu i iz njih uzimali građu, Šenoa za povijesni roman *Diogenes*, a Tomić za I dio povijesnog romana *Za kralja i dom* i za pripovijest *Udovica*. Jugoslavenska akademija izdala je 1901. tekst *Annua*, a 1952. njihov prijevod.

Franjevca Emerika Pavića (1716—1780), koji je djelovao u Beču i Budimu, navodim zbog toga što je smatrao vrijednim da *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miošića učini pristupačnim i stranom svijetu makar u skraćenu latinskom prijevodu. Kako Pavić nije bio osobit miljenik Muza, u njegovu se skraćenu prijevodu izgubila poetičnost izvornika. Kao uzorak navodim jednu kiticu iz Kačićeve romanse o Vladimiru i Kosari s paralelnim Pavićevim prijevodom.

A kraljuje sva hrabrenost
U narodu slovinskomu,
Snaga, jakost i srčanost
U vojniku hrvatskomu.

*Scripta probant dotes istas,
Quae Croatas, Slavonitas
Claros esse perhibent.*⁸

Najistaknutiji epistolograf među hrvatskim latinistima bio je Adam Alojzije Baričević (1756—1806), profesor latinskog jezika na zagrebačkoj višoj gimnaziji, a kasnije župnik sv. Marije u Zagrebu. Zbirka od njegova 374 latinska pisma, općenito kulturnog i historiografskog sadržaja, stilski dotjerana, upravljena brojnim stranim i domaćim predstavnicima znanosti i lijepe književnosti, među ostalim i Dubrovčanima Feriću, Milišiću i Stulliju, veoma je vrijedna za proučavanje kulturnih i književnih prilika njegova vremena.

No vratimo se Dubrovčanima koji su u XVIII stoljeću bili glavni predstavnici našeg stvaralaštva na latinskom jeziku. Pred nama se javlja magistralni lik Ruđera Josipa Boškovića (1711—1787), proslavljenog filo-

zofa, matematičara, fizičara, astronoma, geodeta, diplomata i latinskog pjesnika. Živio je u Italiji, Francuskoj, Engleskoj i Austriji i postao član Francuske akademije i engleskog učenog društva Royal Society. Nakon 40 znanstvenih rasprava objavio je 1758. u Beču svoje fundamentalno djelo *Philosophiae naturalis theoria* (Teorija prirodne filozofije), koje inventivno i vizionarski nagoviješta moderna shvaćanja materije, prostora i kretanja. Poput Lukrecija, koji je umio živom maštom i poetskim žarom izložiti u stihovima materijalističku filozofiju Epikurovu, i Bošković je u didaktičkom latinskom epu *De Solis ac Lunae defectibus* (Pomrčine Sunca i Mjeseca) elegantnim heksametrima pjesnički oblikovao ne-poetske astronomske teorije. Bio je i član rimske Arkadije.

Benedikt Stay (1714—1801) prihvatio se teškog zadatka da u latinske heksametre pretoči najprije Descartesovu a zatim Newtonovu filozofiju i fiziku. Prvu je izložio u šest knjiga pod naslovom *Philosophiae versibus traditae libri sex* (Šest knjiga filozofije u stihovima) s preko 11.000 heksametara, a drugu u deset knjiga s nešto izmijenjenim naslovom *Philosophiae recentioris versibus traditae libri decem* (Deset knjiga novije filozofije u stihovima) s preko 24.000 istih stihova. Stayev ep o Newtonovoj filozofiji popratio je svojim bilješkama i dopunama sam Bošković. Oba Stayeva filozofska epa spjevana su s dosta pjesničkog umijeća, kojim je uspio svladati oporost filozofsko-fizičke građe.

Jedan od posljednjih hrvatskih latinista u Dubrovniku bio je Đuro Ferić (1739—1820), poznatiji kao latinski pjesnik nego kao hrvatski. Iako se pjesničkim radom počeo baviti istom u zrelijoj dobi, ostavio je vrlo opsežan pjesnički opus, osobito na latinskom jeziku. Mada tipičan latinist, cijenio je književnost na hrvatskom jeziku, na kojem je i sam pjevao, sabirao je rukopise hrvatskih književnika i davao ih prepisivati. Posebno je isticao vrijednost naše narodne pjesme i folklora, o čemu je napisao nekoliko učenih latinskih poslanica. Preveo je u heksametrima veći broj naših narodnih pjesama, među ostalim i Hasanaginicu pod naslovom *Uxor a viro repudiata, dum alii a fratre nuptum datur, prae dolore moritur* (Žena odbačena od muža umire od tuge, dok je brat udaje za drugoga).

God. 1791. tiskao je u Dubrovniku *Paraphrasis psalorum poetica* (Pjesnička parafraza psalama), gdje je raznolikim horacijevskim lirskim strofama prepjevao psalme Davidove. U djelu *Fabulae ab Illyricis adagiis desumptae* (Pričice iz prorječja slovinskih, kako ga je sam nazvao)

objavio je zbirku od 113 basni spjevanih na temelju narodnih poslovia. U rukopisu je ostao nastavak toga njegova rada. To je šest knjiga s ukupno 346 basni spjevanih prema narodnim poslovičama u latinskim jampskim senarima s paralelnom hrvatskom verzijom u istom stihu. Uz veliki broj epigrama u Marcijalovu stilu spjevao je i dvije makaronske pjesme u kojima je latinski tekst protkan talijanskim riječima s latinskom fleksijom, a unijete su i neke hrvatske riječi. Jedna od tih pjesama, *Carnovolis Ragusini descriptio macaronica* (Makaronski opis dubrovačkih poklada), satirički je prikaz tadašnjih pokladnih običaja u Dubrovniku, koji su se, prema Ferićevu sudu, potpuno izrodili i vulgarizirali.⁹ Već u XIX stoljeće pripada Ferićevo pjesničko djelo *Periegesis orae Rhacusanae* (Opis dubrovačke obale) u dvije knjige, tiskano u Dubrovniku 1803. Nakon opisa mjestā na kopnu od Cavtata do Pelješca i dubrovačkih otoka na završetku veliča se sam Dubrovnik. To pjesnički najvrednije Ferićevo djelo spjevano je u heksametrima, a u stilu i dikciji povodi se za Vergilijem i Horacijem.

Svojim bogatim opusom na latinskom jeziku Ferić je sebi osigurao časno mjesto među hrvatskim latinistima.

Ako se jednom bude pisala povijest evropskog novo-latinskog književnog i znanstvenog stvaralaštva, naši će latinisti XVIII stoljeća zacielo dobiti u njoj zaslužen priznanje. Na nama je pak da bar najvredniji dio te naše kulturne baštine na latinskom jeziku koja još leži u rukopisu otmemo zaboravu i objavimo pa tako učinimo pristupačnim i sebi i stranom svijetu.

BILJEŠKE

¹ V. Gortan—V. Vratović, Hrvatski latinisti II (Pet stoljeća hrvatske književnosti 3/II), Zagreb 1970, str. 438.

² V. Gortan—V. Vratović, n. dj. str. 546.

³ Tekst prvog izdanja priredio V. Gortan, odabrane pjesme preveo N. Šop.

⁴ P. Kolendić, Biografska dela Ignjata Đurđevića, S. K. Akademija, Beograd 1935 (ćiril.)

⁵ M. Pantić, Sebastijan Slade (Dolči), dubrovački biograf XVIII veka, SAN, Beograd 1957 (ćiril.)

⁶ T. Matić, Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda, Zagreb 1945.

⁷ V. Gortan—V. Vratović, n. dj. str. 749.

⁸ V. Gortan, Hrvatski latinisti iz Slavonije (Simpozij »Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti«, Vinkovci—Zagreb 1968, str. 129.)

⁹ V. Gortan, Carnovalis Ragusini descriptio macaronica du latiniste ragusain Đuro Ferić (1739—1820), Živa Antika XXV, 1—2, Skopje 1975. str. 184—189.